

Een marxistische analyse van de komende crisis

Deel II De komende crisis

De determinanten van de winstvoet en de komende crisis

Om de komende crisis te begrijpen, moeten we ons dus niet alleen verdiepen in de veelvuldige determinanten van de winstvoet, maar ook in de sociaal-politieke en economische context waarin deze zich afspelen. Uit dit geheel kunnen we vervolgens afleiden welke factoren zich daarin herhalen van vorige crises, en welke factoren uniek zijn voor de huidige crisis.

We doen dit, in navolging van de redenering van Marx in *Het Kapitaal*, door de twee belangrijkste determinanten van de winstvoet uit te werken. Dit zijn de meerwaardevoet⁴⁵ en de organische samenstelling van het kapitaal.⁴⁶ We delen elke term (zowel de teller als de noemer) van de winstvoet door het variabele kapitaal V ⁴⁷:

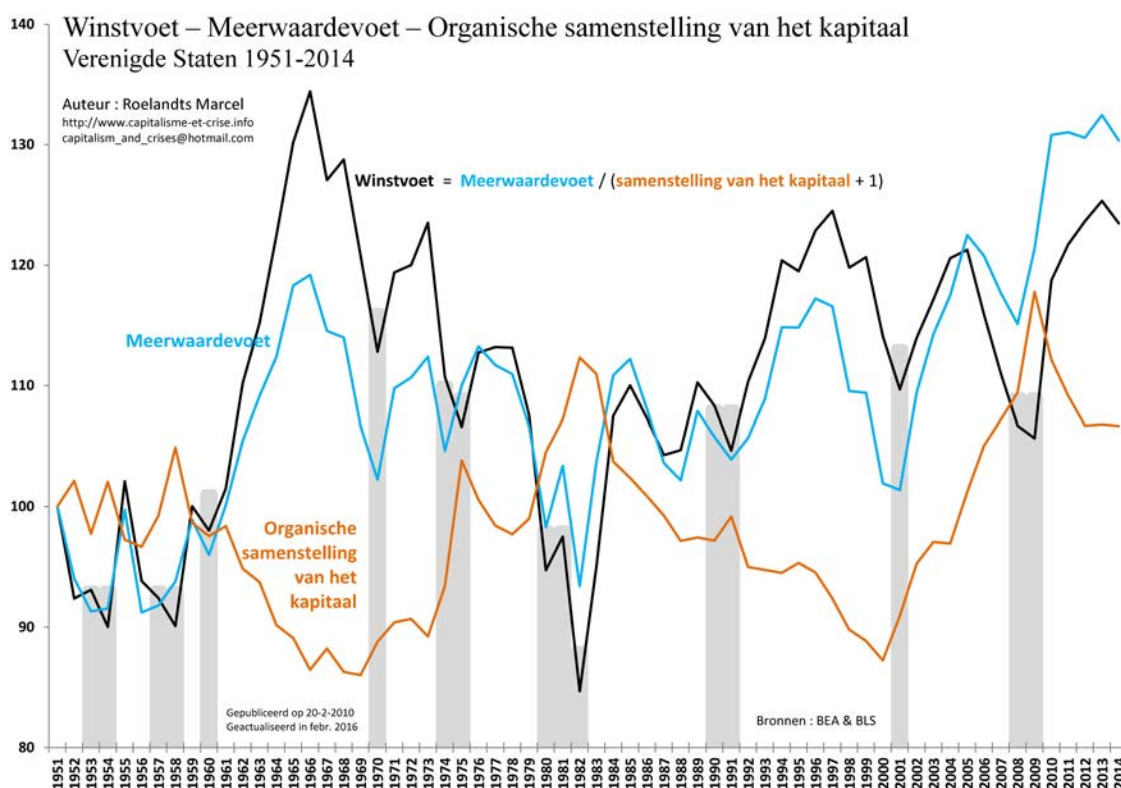
$$\begin{aligned} & \text{Winstvoet} = \\ & \text{Meerwaarde } M / \text{ totaal geïnvesteerd in constant kapitaal } C \text{ en in variabel kapitaal } V \\ & M / (C + V) \\ & (M / V) / [(C / V) + (V / V)] \\ & \text{Meerwaardevoet} / [\text{Samenstelling van het Kapitaal} + 1] \end{aligned}$$

⁴⁵ De meerwaardevoet bestaat uit winsten / lonen. Deze geeft de uitbuitingsgraad van de werknemers aan omdat hij de door de werkgevers behaalde winsten betreft op de uitbetaalde lonen.

⁴⁶ Bij stijgende organische samenstelling van het kapitaal C/V vermeerderd het constante kapitaal C ten koste van het variabele kapitaal V besteed aan lonen. Het kapitalisme gebruikt steeds meer machines in verloop van de tijd, maar de productiviteitsvoordelen die daaruit voortvloeien verlagen hun prijzen! Daarom treedt een toename van de waarde van de organische samenstelling $C + V$ slechts op wanneer door productiviteitswinsten veroorzaakte prijsdalingen van de aangekochte machines niet langer een compensatie vormen voor hun aankoop in steeds grotere aantallen.

⁴⁷ Een vergelijking waarvan de teller en de noemer worden gedeeld door dezelfde waarde, behoudt hetzelfde resultaat. Deze wiskundige bewerking heeft het voordeel te laten zien wat zijn bepalende factoren zijn: het delen van zowel teller als noemer van de vergelijking van de winstvoet door het variabele kapitaal, komen de twee belangrijkste determinanten naar voren: de meerwaardevoet of uitbuitingsgraad in de teller en de organische samenstelling van het kapitaal in de noemer.

Grafiek n°2 : Winstvoet – Meerwaardevoet – Organische samenstelling van het kapitaal (VS)

Grafiek 2 hierboven toont de variatie van de winstvoet op basis van de ontwikkeling van respectievelijk de meerwaardevoet en van de organische samenstelling van het kapitaal. In 1951-1966 stijgt de winstvoet dankzij een afname in de noemer (de organische samenstelling van kapitaal) en een toename in de teller (de meerwaardevoet). Vervolgens daalt de winstvoet in 1966-1982 na een omkering van deze twee componenten: een verhoging van de organische samenstelling in de late jaren 1960 en een latere daling in de meerwaardevoet na 1976. Tenslotte, sinds 1982, voor zover er een tendens tot herstel van de meerwaardevoet is, dan is dit door de dubbele ontwikkeling van de organische samenstelling van het kapitaal waarvan we getuige zijn: een daling tot 2000 en een toename tussen 2000 en 2009.

We kunnen ook waarnemen dat de komende crisis een sinds 2013 dalende meerwaardevoet combineert met een sinds 2012 stagnerende organische samenstelling van het kapitaal. Maar het feit dat deze verklaring van de daling van de winstvoet niet identiek is voor elke crisis illustreert nogmaals wat we in het voorafgaande naar voren brachten, namelijk het ontbreken van een onveranderlijke en monocausale aaneenschakeling van crisesfactoren. Meer bepaald zien we dat elke crisis een aantal zich herhalende mechanismen vertoont in combinatie met andere mechanismen die niet terugkeren, en die in alle richtingen kunnen variëren. Dus terwijl elke crisis wordt voorafgegaan door een daling van meerwaardevoet, kan de organische samenstelling van het kapitaal zowel stagneren (vóór de crises van

1970 en 1991), dalen (vóór de crisis 1954, 1958, 1960 en 2001) als stijgen (voor de crises van 1975 en 2009).

Deze multifactoriële causaliteit van de crises komt nog duidelijker naar voren wanneer we de meerwaardevoet en de organische samenstelling van het kapitaal in stukken breken en naar hun verschillende componenten analyseren.⁴⁸ Zo zien we in de grafieken op onze website dat de *technische samenstelling van het kapitaal*⁴⁹ soms kan stijgen (vóór de crises van 1970, 1975, 1982, 1991 en 2001), en dan weer dalen (voor de crises van 1954, 1958 en 1960) of soms stagneren (voor de komende crisis van 2016-17). Op dezelfde manier kan *de waarde van de productiemiddelen*⁵⁰ soms stijgen (voor de crises van 1958 en 1975), soms stagneren (vóór de crisis van 1982 en de komende 2016-18), dan weer dalen (alle overige crises). Op dezelfde manier, zijn de *reële lonen*⁵¹ dan weer opgelopen voorafgaand aan de crises (1954, 1958, 1960, 1970 en 2001), dan weer gedaald (vóór de crises van 1975 en 1982), of gestagneerd (voor de crises van 1991 en 2009)⁵². We zouden dit onderzoek kunnen herhalen voor de meeste andere economische aggregaten die de ontwikkeling van de winstvoet bepalen. Met een dergelijk uitputtend onderzoek op deze plek lopen we echter het risico onze lezers te vervelen. Deze drie empirische voorbeelden van essentiële determinanten van de winstvoet, zijn voldoende om hun uiteenlopende ontwikkelingen in elke crisis te illustreren en de noodzaak van een multifactoriële benadering van de crises te bevestigen.

We moeten nog aangeven welke de elementen zijn van de politieke en sociaaleconomische context van de nieuwe crisis die al belooft nog heftiger te worden dan de vorige crisis.

De context van de volgende crisis

Op de eerste plaats in tegenstelling tot de vorige crisis die weinigen zagen aankomen, en erger nog, die werd ontkend, kondigt de volgende crisis zich luidkeels aan,

⁴⁸ Wij verwijzen naar onze website *Kapitalisme & Economische Crises* (<http://www.capitalism-and-crisis.info/nl/Welkom/Nieuw>) voor een nadere detaillering, waarvan we hier een voorproefje geven.

⁴⁹ De technische samenstelling van het kapitaal meet de materiële hoeveelheid kapitaal per werknemer. Over het algemeen neemt deze steeds verder toe: in de Verenigde Staten is deze vermenigvuldigd met vijf sinds 1951. Zie

<http://www.capitalisme-et-crise.info/fr/Bienvenue/Nouveautés - La composition organique du capital et ses déterminants Etats-Unis 1951-2013>

⁵⁰ <http://www.capitalisme-et-crise.info/fr/Bienvenue/Nouveautés - La composition organique du capital et ses déterminants Etats-Unis 1951-2013>

⁵¹ <http://www.capitalisme-et-crise.info/fr/Bienvenue/Nouveautés - Le taux de plus-value et ses déterminants Etats-Unis 1948-2013>

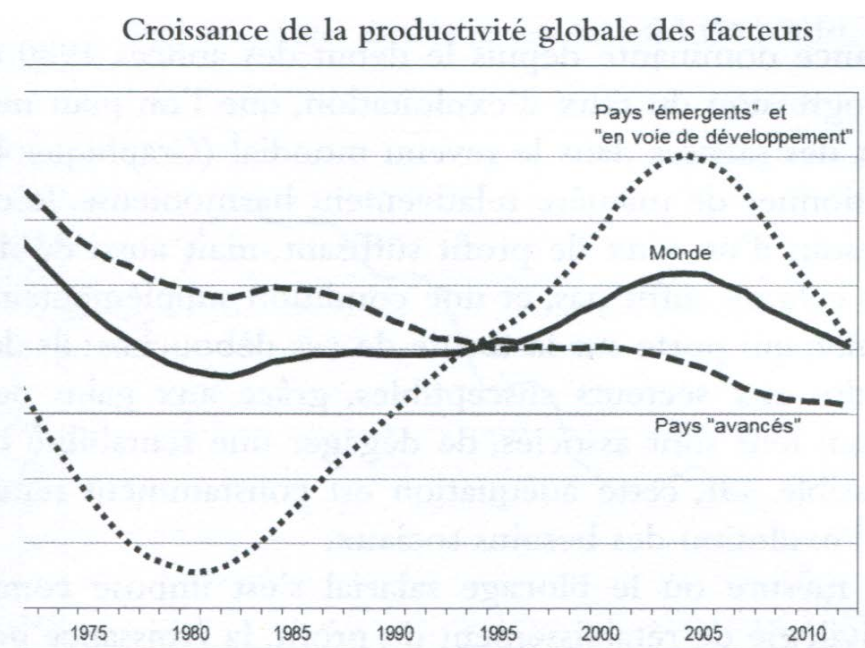
⁵² We mogen dus Marx niet klakkeloos volgen wanneer hij zegt: "... dan kan er slechts worden opgemerkt dat crises telkens juist worden ingeleid door een periode waarin het arbeidsloon in het algemeen stijgt en de arbeidersklasse in werkelijkheid een groter aandeel in het voor consumptie bestemde deel van de jaarlijkse productie ontvangt." Ook al komt deze configuratie tamelijk vaak voor, dan is dit niet altijd het geval, want de ontwikkelingen verlopen meer genuanceerd dan geschetst door Marx. Marx doet bovenstaande uitspraak in het vervolg op die waarvan we de bron vermelden in noot 43, dus deel II van *Het Kapitaal*,

<https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1885/kapitaal-2/20.htm>. Zie ook MEW Bd. 24, blz. 409.

zowel bij monde van de schreeuwende feiten als bij die van commentaren van particuliere of institutionele beleggingsanalisten. Dat is niet voor niets, de waarschuwingen voor een beurskrach nemen hand over hand toe, de wereldhandel en -groei vertragen. Deze ontwikkelingen zien we zowel in de opkomende landen, die tot voor kort de wereldhandel en -groei grotendeels hebben getrokken (terwijl deze in 1980 slechts een aandeel van een vijfde in de wereldwijde groei hadden, was hun bijdrage in 2010 tot meer dan 55% gestegen).

Grafiek 3 illustreert deze sterke stijgende productiviteit van de opkomende landen gedurende een kwart eeuw. De globale productiviteit van de factoren⁵³ heeft zich in 1980-2004 aanzienlijk ontwikkeld, maar we zien ook dat de dynamiek sinds 2004 structureel is omgekeerd. De algehele productiviteit is onverbiddeijk vertraagd in de afgelopen tien jaar. Dit verklaart de geleidelijke afname van de groei in deze landen sinds 2007 (zie grafiek 4 voor China). Terwijl India zijn dynamiek lijkt voort te zetten, stort de groei in de andere drie zogenaamde 'opkomende' landen (Rusland, Brazilië en Zuid-Afrika) onverbiddeijk in met de daling van de grondstoffenprijzen (na de krimp van de wereldeconomie). In tegenstelling tot de twee grote landen op het Aziatische subcontinent die echte structurele economische veranderingen hebben vertoond, was het succes van de overige drie landen gebaseerd op een 'reprimairisering' van hun economie, dat wil zeggen een oriëntatie op de verkoop van hun grondstoffen.

Grafiek no.3 Groei van de globale productiviteit van de factoren⁵⁴

Source: The Conference Board, 2012.

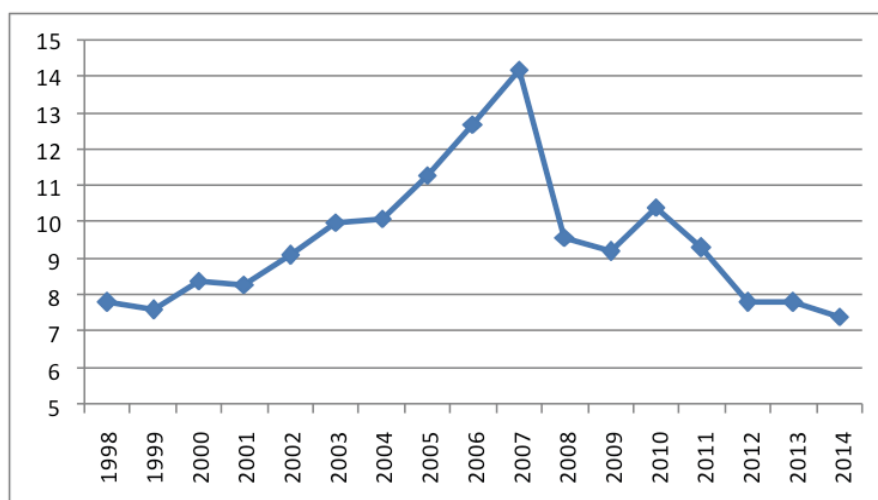
Legenda bij grafiek no. 3

- 'opkomende' en 'ontwikkelings'-landen ___ wereld
- 'ontwikkelde' landen

⁵³ Samengestelde index van de arbeidsproductiviteit en de effectiviteit van het kapitaal.

⁵⁴ Bron: Husson M. *Les coordonnées de la crise qui vient*, <http://hussonet.free.fr/crisequiv.pdf>.

Grafiek 4: groei van het Chinese Bruto Binnenlands Product⁵⁵

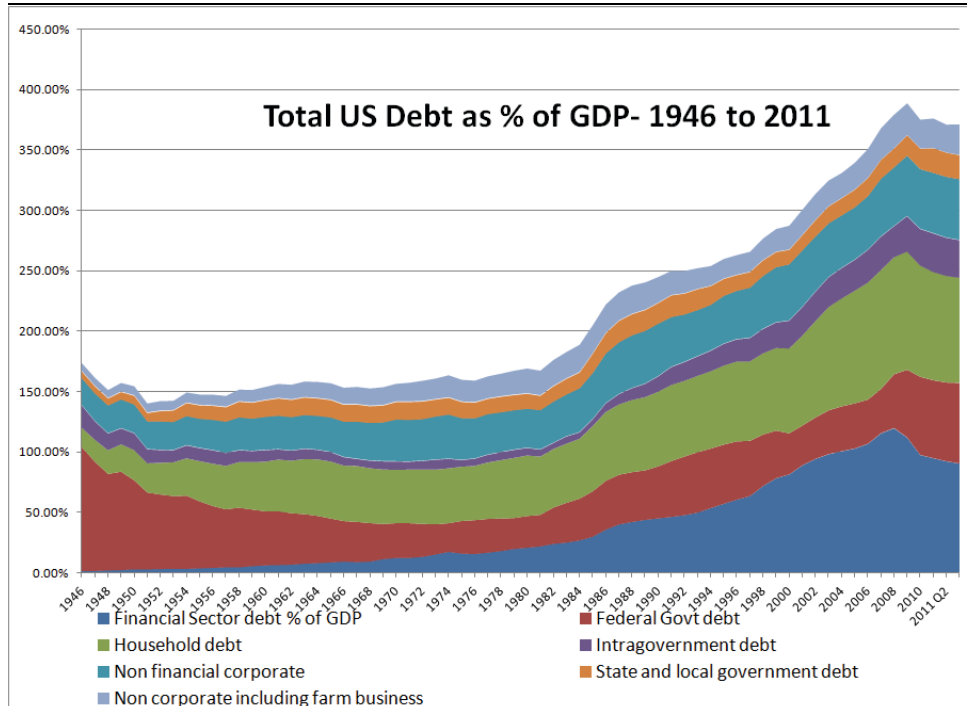

Daarbij komt dat het 'Chimerica'-model raakt uitgewerkt, namelijk een Amerika dat op krediet kan leven dankzij de aankoop van Amerikaanse staatsobligaties door China, waardoor Amerikaanse huishoudens tegen lage prijzen Chinese producten kunnen kopen. We zien in feite dat China zich belangrijk oriënteert op een model dat meer gericht is op de binnenlandse vraag. Dit blijkt ten eerste uit de vermindering van het aandeel van de export in het Bruto Binnenlands Product, dat loopt van 36% voor de laatste crisis, tot 26% tegenwoordig. Ten tweede, hebben de Amerikanen, teneinde hun spaarquote te herstellen na de crash van 2008-09, de neiging om hun schuldenlast te beperken, met uitzondering van de lokale en federale overheden die het financiële systeem moesten ondersteunen (zie grafiek 5).

Met andere woorden, de periode van enorme groei die we hebben meegemaakt in de opkomende markten, is definitief voorbij. Deze delen van de wereld zullen geleidelijk toetreden tot de uiterst moeizame groei van de 'geavanceerde' landen. In deze laatste landen en in de Verenigde Staten, net zoals in de 'opkomende' landen is de crisis is geworteld in de dalende winstvoet. Zie grafiek no. 6.

⁵⁵ Bron: Mylène Gaulard, *La crise du capitalisme chinois*, Contretemps. <http://www.contretemps.eu/interventions/crise-capitalisme-chinois>.

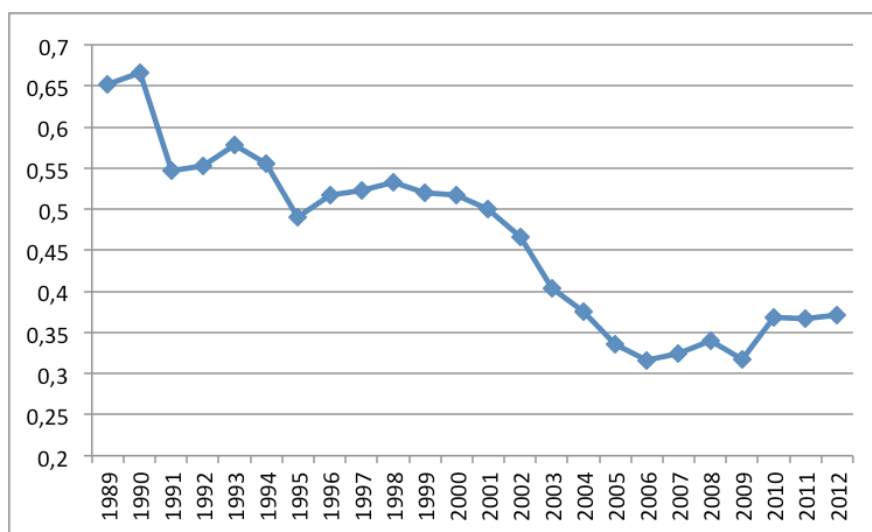
Grafiek no. 5: Totale schuld van de VS als % van het Bruto Nationaal Product 1946-2011⁵⁶

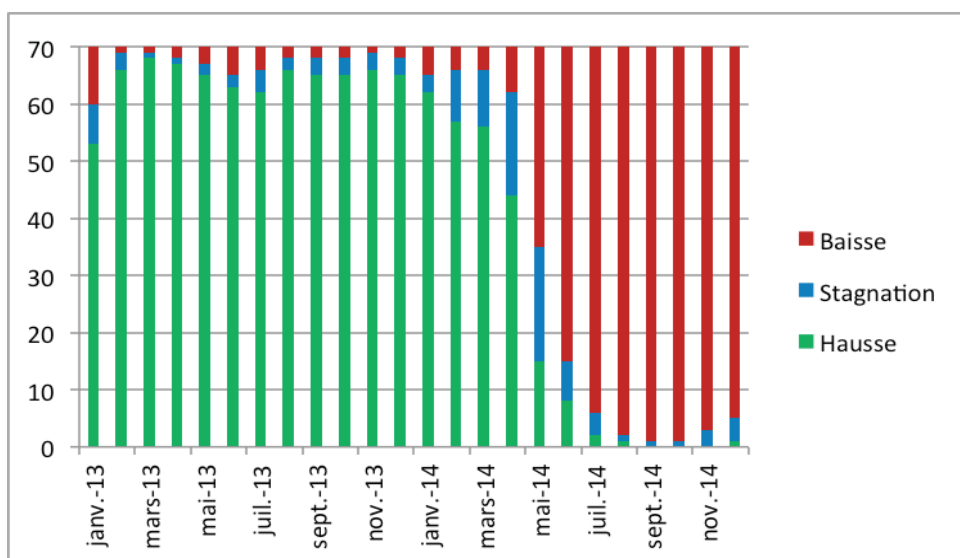
Het is ook dit verlies aan productieve dynamiek sinds 2004 dat gedeeltelijk verklaart waarom deze opkomende landen - met name China - gedwongen waren om hun economieën na de crash 2008-2009 met door krediet gefinancierde herstelplannen te doen herleven. Anderzijds verklaart het waarom deze liquiditeiten, in plaats van geïnvesteerd te worden in de tot stilstand gekomen reële economie, de voorkeur gaven aan financiële en vastgoed-speculatie (zie grafiek no. 7 hieronder). Dit is de reden dat 65 miljoen Chinese appartementen wanhopig leeg blijven staan en de beurs van Shanghai in de afgelopen maanden herhaaldelijk is ingestort (koersdaling van 40% sinds het begin van het jaar). Door deze groeivertraging en het uiteenspatten van de financiële en vastgoed-zeepbellen in China, waait regelmatig een koude wind over het Westen, en destabiliseert een toch al kwetsbare economische situatie nog verder.

⁵⁶ Bron: Debt and Deleveraging–Part 1 Total US Debt.
<http://blog.moneymanagedproperly.com/?p=839>.

Grafiek no. 6: Ontwikkeling van de winstvoet in China⁵⁷

Grafiek no. 7: Huizenprijzen in de 70 grootste Chinese steden⁵⁸

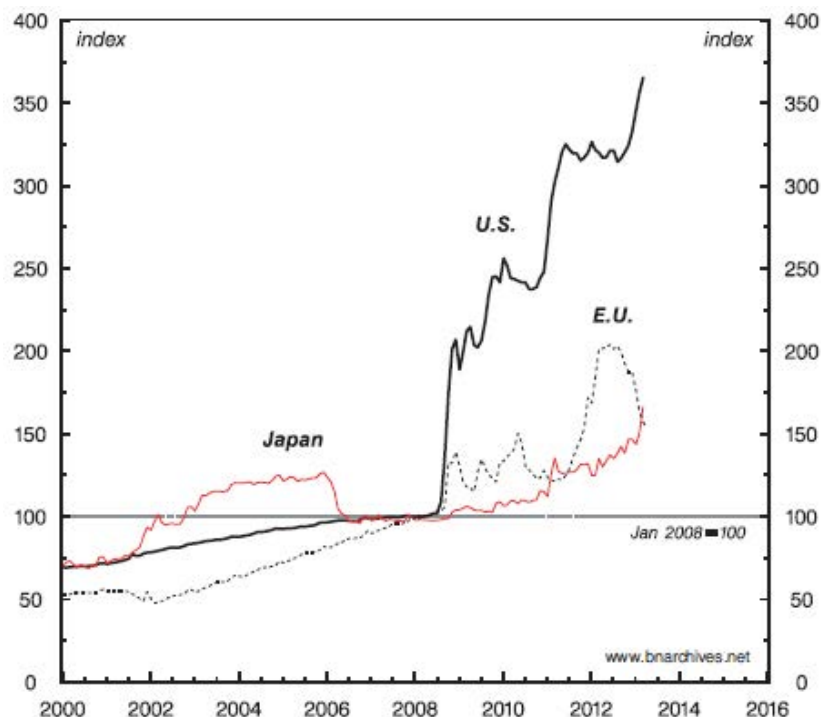

Daarmee gingen ook de opkomende landen over op de toepassing van een stimuleringsbeleid dat voornamelijk gebaseerd is op de injectie van monopoly-geld, dat eerder was voorbehouden aan de 'geavanceerde' landen. Sterker nog, na de beurscrash en de recessie van 2008-09, hebben de 'geavanceerde' landen enorme massa's aan liquiditeiten in hun economische kringloop geïnjecteerd door de aankoop van effecten door de centrale banken en dat in de hoop om de machine opnieuw op te starten. Dit is wat we zien in de volgende grafiek (no. 8) van de ontwikkeling van de geldhoeveelheid voor en na de crash 2008. Terwijl de geldhoeveelheid matig toenam voor de crash, verviervoudigde deze in Verenigde Staten in 2008-2013 en verdubbelde deze in Europa en Japan in dezelfde periode.

⁵⁷ Bron: Mylène Gaulard, *La crise du capitalisme chinois*, Contretemps. <http://www.contretemps.eu/interventions/crise-capitalisme-chinois>.

⁵⁸ Bron: Mylène Gaulard, *La crise du capitalisme chinois*, Contretemps. <http://www.contretemps.eu/interventions/crise-capitalisme-chinois>.

Grafiek no. 8: Index van de ontwikkeling van de geldhoeveelheid⁵⁹

Parallel aan deze injectie van liquiditeiten in de economie, voerden vele landen een beleid van negatieve reële rente (zie grafiek no. 9 hieronder).

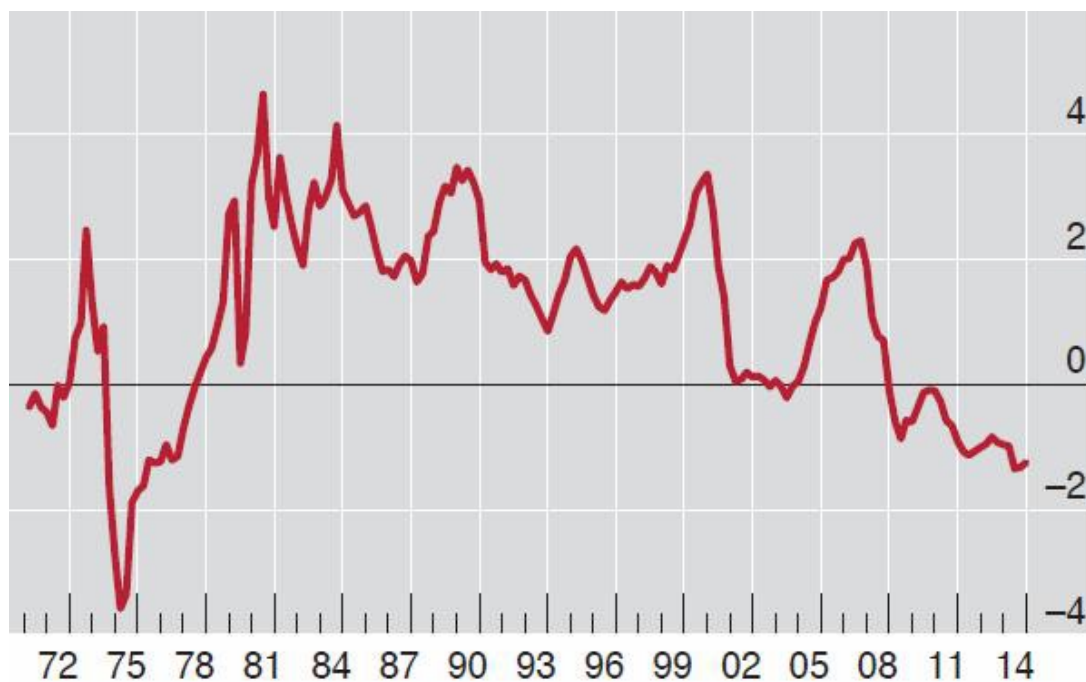
Het doel van dit beleid was om het sparen te ontmoedigen en dit geld in de richting van investeringen te sturen in de hoop het daarmee om te zetten in productief kapitaal en daarmee de groei te stimuleren. Echter, in plaats van te investeren in de reële economie, ging dit geld in de financiële wereld zitten. Na zes jaar van deze financiële vrijgevigheid die geen van de verwachte resultaten heeft opgeleverd, heeft een lid van de Amerikaanse centrale bank het falen van dit beleid uitdrukkelijk erkend. *"Het geld dat we hebben gedrukt is niet zo goed terecht gekomen als we hadden gehoopt. Te veel is naar een verderfelijke speculatie gegaan, of beter gezegd een speculatie die tot geleidelijke vernietiging leidt."*⁶⁰ Zoals Marx het zei in het *Manifest* over wat de kapitalisten doen om de crisis te bestrijden *"Waardoor overwint de bourgeoisie de crisissen? (...) Waardoor dus? Doordat zij alzijdiger en geweldiger crisissen voorbereidt en de middelen om de crisissen te voorkomen, vermindert."*⁶¹

⁵⁹ Bichler & Nitzan, *Can Capitalists Afford Recovery ?*: 13.

⁶⁰ Richard Fisher *Monetary Policy and the Maginot Line*, July 16, 2014.
<http://gesd.free.fr/fisher14.pdf>.

⁶¹ <https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1848/manifest/manif1.htm>.

Grafiek no. 9: reële rente van centrale banken (de VS, Japan) ⁶²

Waarom dit onvermogen om de economie te doen heropleven?

We bevinden ons dus voor de volgende paradox: de winstvoet is wereldwijd hersteld sinds 1982, geld genoeg, de kredieten vloeien rijkelijk en de rentepercentages zijn lager dan ooit ... maar de economische groei neemt overal af en investeringen stagneren of dalen, zoals te zien in grafiek nummer 10 (de investeringen worden gemeten door de accumulatievoet).

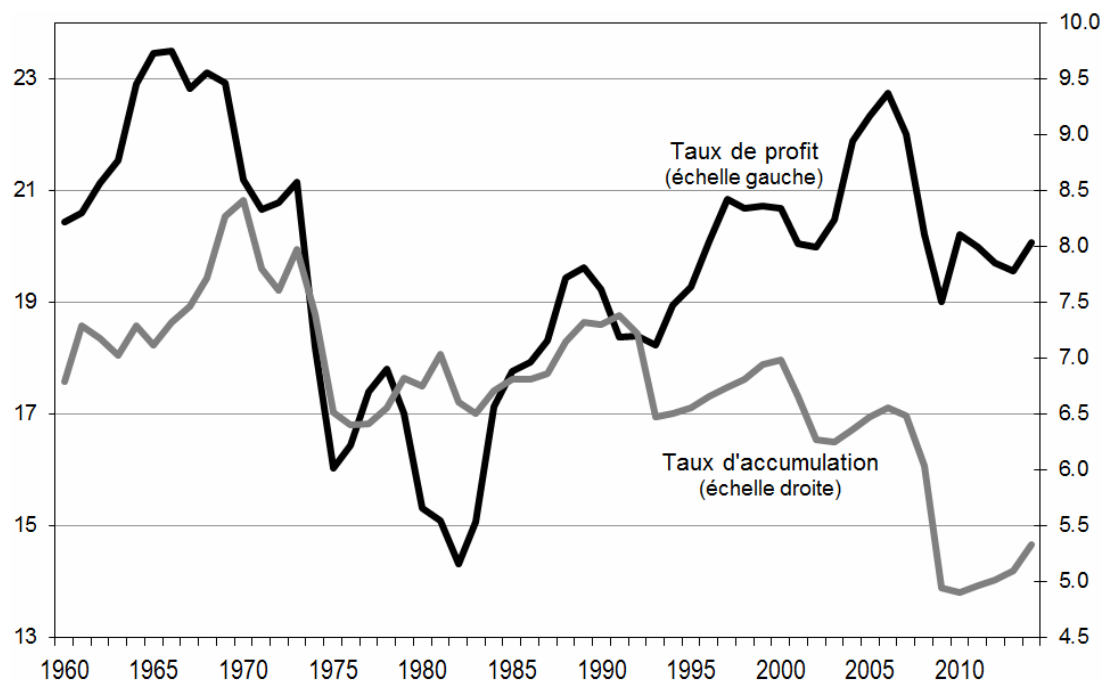
Hoe is dit onvermogen van de economie om op gang te komen te verklaren, ondanks dat al voorwaarden daartoe, buitengewoon gunstig zijn? We zien hiervoor vier belangrijke redenen:

- 1) In Boek I van *Het Kapitaal* toont Marx aan dat de productiviteitswinsten de basis vormen van de economische groei en de uitbreiding van de interne markt. Maar sinds de late jaren '60 daalde deze productiviteitswinst van een gemiddelde van $\pm 5\%$ per jaar tijdens de naoorlogse boom tot $\pm 1\%$, het historische gemiddelde in de 19e eeuw. Het is dit uitgeput raken van de dynamiek van het kapitalisme die in feite de moeite verklaart die het heeft om haar machine opnieuw te starten door te investeren in de reële economie en zo haar productieve basis te verbeteren en uit te breiden. De twee grafieken 11 en 12 tonen de structurele daling van de groei van de arbeidsproductiviteit sinds de jaren

⁶² BIS, 85th Annual Report, June 2015.
<http://gesd.free.fr/bis2015.pdf>.

1970, één voor Frankrijk en één voor de Triade (USA, Europa en Japan). Grafiek no. 13 toont de structurele achteruitgang van het groeipercentage van globale productiviteit van de factoren in de Verenigde Staten.

Grafiek no. 10 : winst en accumulatie (Verenigde Staten + Europa + Japan)⁶³

- taux de profit = winstvoet, teller
- taux d'accumulation = accumulatievoet, noemer

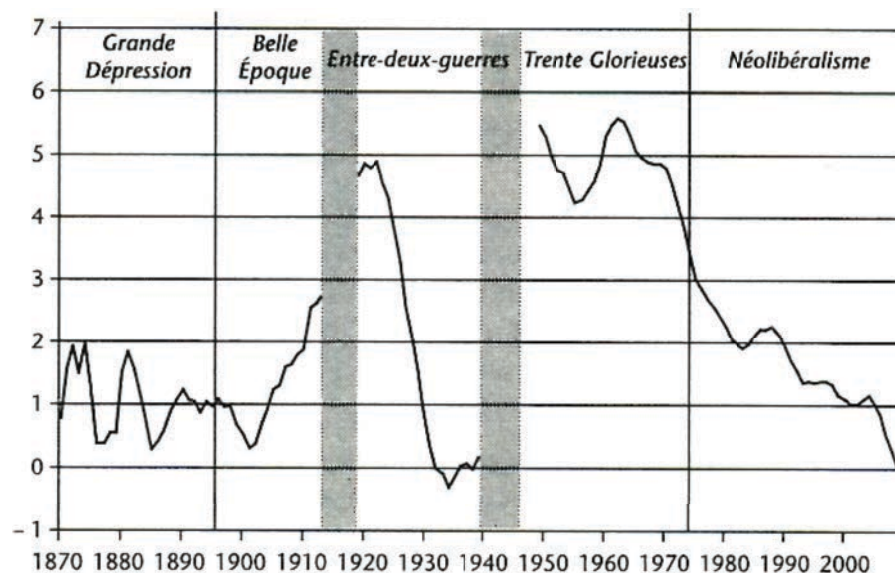
2) In *Het Kapitaal* laat Marx op briljante wijze zien dat de strijd om de arbeidsdag te reduceren tot tien uur en voor betere lonen, in tegenstelling tot klaagzangen en angsten van de kapitalisten van die tijd – die wat dat betreft in alle opzichten precies lijken op de huidige -, de werkgevers juist heeft aangemoedigd om hun productiecapaciteit te verbeteren, dus om te investeren en productiviteitswinsten te behalen. Maar tegenwoordig zien we een machtsevenwicht dat zeer in het voordeel is voor de werkgevers en in het nadeel van de werknemers⁶⁴. Dit moedigt de werkgevers echter nauwelijks aan tot investeren. Het is voor de ondernemers namelijk veel gemakkelijker om meer winst te behalen door hun werknemers uit de buiten, dan door te investeren in de reële economie. Zo zien we dat na een reeks van maatregelen tegen de werknemers, één zevende van de wereldwijde loonmassa tussen 1982 en 2010 werd overgeheveld van werknemers naar werkgevers (grafiek no. 14). Het is deze massale overdracht die in wezen de algemene stijging van de meerwaardevoet en dus van de winstvoet

⁶³ Michel Husson, *La théorie des ondes longues et la crise du capitalisme contemporain*. <http://hussonet.free.fr/mmh14w.pdf>

⁶⁴ Belangstellenden verwijzen we naar het volgende artikel over de ontwikkeling van de klassenstrijd: *L'évolution de la lutte des classes*. <http://www.leftcommunism.org/spip.php?article155>.

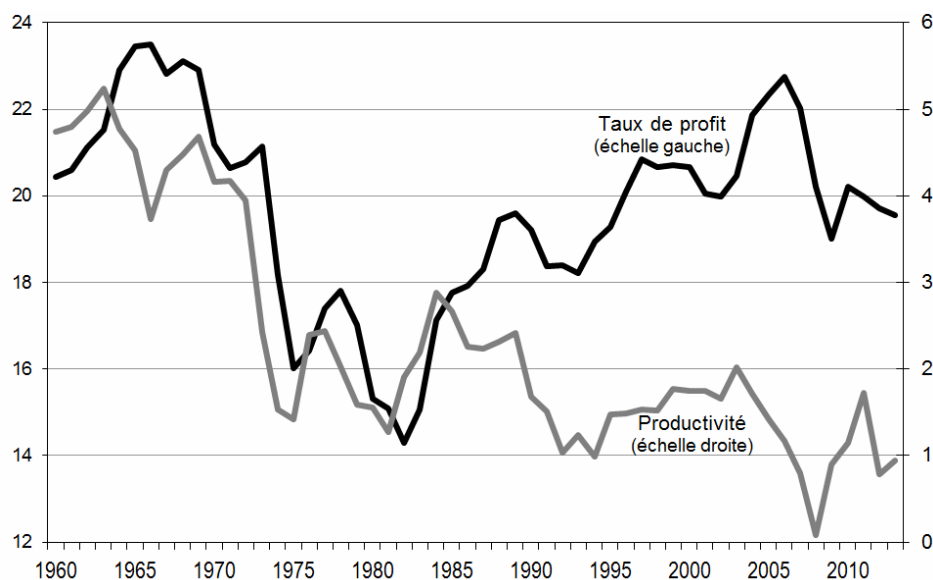
sinds 1982 verklaart, daarbij afgezien van conjuncturele schommelingen (zie grafiek 2, 10 en 12).

Grafiek no. 11: arbeidsproductiviteit in Frankrijk⁶⁵

Grafiek no. 12: winst en arbeidsproductiviteit (V.S, Europa en Japan)⁶⁶

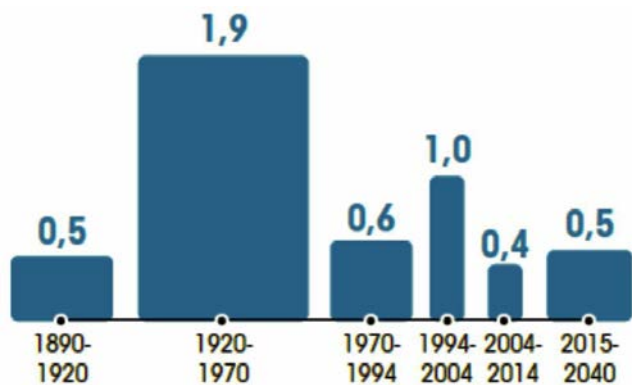
- taux de profit = winstvoet, teller
- taux d'accumulation = accumulatievoet, noemer

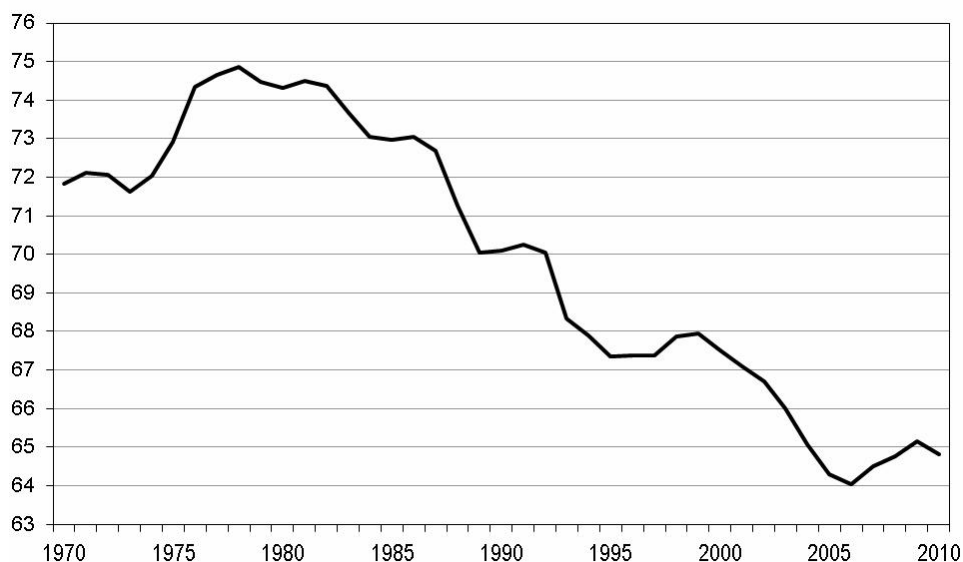
⁶⁵ Michel Husson, *Le capitalisme en 10 leçons* : 212.

⁶⁶ Michel Husson, *La théorie des ondes longues et la crise du capitalisme contemporain*.
<http://hussonet.free.fr/mmh14w.pdf>.

Grafiek no.13 : globale productiviteit van de factoren in de VS ⁶⁷

Grafiek no. 14: Het aandeel van de lonen in het mondiale inkomen⁶⁸

- 3) Het is deze combinatie van trage productiviteit en verlaagde lonen die de zwakke vraag verklaart zowel naar productiegoederen als die naar consumptiegoederen. Met andere woorden, het is deze globale beperking van de markten die nauwelijks stimulans biedt om de machine opnieuw op te starten, ondanks de thans verder zeer gunstige factoren voor het kapitaal. Zo zijn de weinige investeringen die tegenwoordig nog worden gedaan gericht op rationalisatie, fusies en overnames of de modernisering van het bestaande productieapparaat in plaats van het uitbreiden van de productieve basis. En dat was ook het geval toen de aandelenkoersen sterk herstelden in 2009-2014, en de financiële winstvooruitzichten veel verleidelijker waren dan nu. In een context van

⁶⁷ Robert J. Gordon, *The Rise and Fall of American Growth. The US Standard of Living since the Civil War*, Princetown University Press, 2016.

⁶⁸ Michel Husson, *La théorie des ondes longues et la crise du capitalisme contemporain*. <http://hussonet.free.fr/mmh14w.pdf>.

lage groei en dus lage vraag, maken bedrijven zich veel meer zorgen om het herstel van hun marges, om cash binnen te halen, om dividenden uit te keren, om hun financiële operaties te ontwikkelen, enz. in plaats te investeren in het uitbreiden van hun productieve basis. Met andere woorden, wanneer tegenwoordig bedrijven rendabel zijn en winst maken, dan doen ze dit door de productie in te krimpen in plaats van ze uit te breiden. Dat is de belangrijkste reden waarom de curve van de investeringen stagneert of daalt (zie grafiek no. 10).

- 4) Marx legt ook uit dat de uitgebreide accumulatie alleen kan functioneren bij voldoende effectieve vraag naar consumptiegoederen. Alle economische modellen op basis van een onevenwichtigheid op dit punt, hebben gefaald: dit was het geval in de voormalige Oostbloklanden, die werkten met een model dat de sector van productiegoederen voortrok ten koste van de sector van de consumptiegoederen "*... is er continu een circulatie tussen constant kapitaal en constant kapitaal (zelfs afgezien van versnelde accumulatie), die aanvankelijk onafhankelijk is van de individuele consumptie, omdat ze daar nooit is, maar er toch definitief door begrensd is, omdat de productie van constant kapitaal nooit ter wille van zichzelf gebeurt, maar alleen omdat er meer van nodig is in de productiesectoren waarvan de producten bestemd zijn voor individuele consumptie.*"⁶⁹. Met andere woorden, als het kapitalisme steeds meer productiemiddelen gebruikt en een massaproductie veroorzaakt, dan moet het ook een overeenkomstige massamarkt voor consumptiegoederen vinden om zijn accumulatieproces draaiende te houden. Maar vandaag de dag overleeft het kapitalisme met een trage productiviteit en het comprimeren van het loonaandeel in het voordeel van het winstaandeel. In termen van het afstemmen van de behoeften van de kapitalistische accumulatie, zouden we kunnen denken dat het voldoende is om luxegoederen te produceren in plaats van de onverkoopbare in massa geproduceerde consumptiegoederen. Maar een dergelijk model is uiteindelijk theoretisch noch praktisch haalbaar. Ten eerste omdat de investeringen de neiging hebben om te stagneren of achteruit te gaan. Ten tweede omdat de marktgroei van luxegoederen en diensten beperkt blijft tot een kleine nichemarkt die niet in staat is om de verliezen te compenseren op de markt van massagoederen voor loontrekkenden.

Samenvattend, wanneer de heropleving niet heeft plaatsgevonden, ondanks een verhoogde winstvoet, een massale injectie van liquiditeit, ondanks dat de kredietkranen wijd open staan en de rente laag staat, dan dit is omdat bedrijven niet investeren bij gebrek aan productiviteitswinsten en aan zowel afzetmogelijkheden voor meer kapitaalgoederen als voldoende afzetmogelijkheden voor massaconsumptiegoederen⁷⁰.

⁶⁹ Marx deel III van *Het Kapitaal*, MEW Bd. 25, blz. 316/317. <https://www.marxists.org/nederlands/marx-engels/1894/kapitaal-3/18.htm>

⁷⁰ Dit stelt ons ook in staat om te begrijpen waarom de inflatie niet is aangewakkerd: de massale toestroom van nieuw geld is niet doorgedrongen tot de reële economie, en heeft daarmee ook niet bijgedragen tot hogere prijzen van productie- en consumptiegoederen. Daarentegen is een inflatie van financiële activa begonnen die nu duidelijk overgewaardeerd zijn en die in een nieuwe beurscrash in waarde dalen. Binnenkort zal dit ook leiden tot crisis in de reële economie.

De volgende *crash*: waar en wanneer?

Waar? Verschillende crisisscenario's zijn mogelijk vanuit het zojuist geschetste beeld:

- Het faillissement van een belangrijke bank die sterk belegd heeft in staatsobligaties die moeilijk terug te betalen zijn, of in andere waardeloze effecten vergelijkbaar met de *subprimes*.
- Een aanzienlijke vertraging van de groei in China in combinatie met een ineenstorting van de Beurs van Shanghai.
- Een renteverhoging door de *Federal Reserve Bank* van de Verenigde Staten die de verschillende speculatieve zeepbellen uiteen laat spatten.
- Het faillissement van een grote opkomende economie die afhankelijk is van aardolie, zoals Venezuela, of op langere termijn zelfs Rusland.
- Het uiteenspatten van een van de vele financiële bubbels⁷¹, etc.

Net als in 2007-2008 is het niet zo belangrijk waar de uitbraak van de volgende crisis zal plaatsvinden. De plaats zegt niets over de aard en de eigenlijke wortels van de crisis. Het doel van dit artikel was een poging om licht te werpen op de ware oorzaken.

Wanneer? In werkelijkheid is de financiële crisis al sinds 2015 sluipend begonnen. Vandaag de dag manifesteert ze zich meer en meer openlijk. De crash van 2015 kwam voort uit de cyclisch neerwaartse trend van de winstvoet sinds 2013 (zie grafiek 2). Het is daarom zeer waarschijnlijk dat de crisis, die reeds aanwezig is in de reële economie en die zich nu manifesteert in de financiële wereld, in de komende maanden of uiterlijk in 2018 tot volle uitbarsting komt.

⁷¹ Dit zijn er vele ... als men zich beperkt tot de Verenigde Staten:

1. De zeepbel die is ontstaan rond de productie van olie en schaliegas: deze sector vertegenwoordigt nu 16% van de riskante schulden die zijn aangegaan door Amerikaanse bedrijven, tegen slechts 4% in de voorafgaande jaren. Nu zijn al deze leningen aangegaan in de verwachting van een prijs van \$100 voor een vat olie, terwijl die vandaag de dag slechts rond de \$30 is, en nog een tijdje op dat nivo zal blijven staan tot het uitbarsten van de volgende crisis. Met andere woorden Amerikaanse bedrijven in deze sector duiken onder de rentabiliteitsdrempel. Al meer dan 42 van hen zijn in 2015 gedwongen geweest te sluiten... Daardoor ging een *hedge fund* dat zeer gelieerd is aan deze sector - *Third Avenue* – failliet. Het bankroet verliep in december 2015 volgens een scenario vergelijkbaar met de subprime-crisis. Toen de klanten begrepen dat de markt kapot was, vroegen ze hun activa terug, iets waartoe het fonds niet in staat was. De schaliegassector heeft in totaal 1600 miljard dollar aan leningen uitstaan vergeleken met de 1300 miljard in *subprime* hypotheekleningen vóór de financiële zeepbel in 2007-08 barstte. Net zoals met *subprime*, zijn de meeste van deze kredieten gesecuritiseerd, dat wil zeggen omgezet in complexe financiële producten en verspreid over de hele wereld. Daarmee dreigen opnieuw een aantal banken en financiële spelers failliet te gaan.
2. De zeepbel van de numerieke waarden: sommige analisten die beetje meer kritisch zijn, wijzen erop dat veel bedrijven in de zogenaamde 'nieuwe economie' in werkelijkheid zijn overgewaardeerd, net als in de crash van de Internet-economie in 2001.
3. De zeepbel van studieleningen.

En morgen?

Marx koesterde de hoop om "*mathematisch de belangrijkste wetten van de crisis te bepalen*", maar het ontbrak hem aan de tijd en aan sommige gegevens.⁷² Deze hoop wordt nu vervuld door de formalisering van de economische indicatoren die hij heeft ontwikkeld, en door de beschikbare statistieken. We hebben in uiterst kort bestek één van de vele varianten van zijn stelsel van gelijkenissen gepresenteerd.⁷³ Het dynamische en voorspellende karakter daarvan stelt ons in staat om, met de nodige voorzichtigheid, een aantal van de grote lijnen te schetsen van de komende crisis en van haar mogelijke uitkomsten.

Sinds twee eeuwen heeft het kapitalisme een opeenvolging gekend van soorten productie waarin telkens belangrijke bepalende factoren in een globale logica naar voren komen en die spelen in een gegeven tijdsbestek: het wilde kapitalisme, het Victoriaanse kapitalisme, het koloniale kapitalisme, enz.⁷⁴ In de twintigste eeuw lopen na de dertig rampzalige jaren (1914-1945) en de dertig glorieuze jaren (1945-1975), nu de dertig zielige jaren van het neoliberalisme (1982-2016) ten einde. De crisis van 2001 demonstreerde al het falen van deze economische politiek, een falen dat de subprime-crisis (2008-09) heeft bevestigd ... en wel zodanig dat de economie sindsdien nooit echt meer op gang is gekomen en nu weer eens vastloopt! Het is een teken aan de wand, dat we onder de economen een heropleving zien van analyses over de mogelijkheid van een seculaire stagnatie⁷⁵, die reeds door de klassieke economen (Adam Smith en David Ricardo) werd onderkend. Zal de huidige crisis daarom het onvermijdelijke bankroet betekenen van de neoliberale economische politiek die begin van de jaren 1980 begon?

Terwijl er geen absolute punt is waarop het kapitalisme zou instorten,⁷⁶ zijn toch voldoende elementen aanwezig om te vinden dat de neoliberale manier van pro-

⁷² Marx in een brief aan Engels van 31-5-1873: "(...) *Het gaat om het volgende: je kent de tabellen waarin de prijzen, wisselvoeten etc., etc. in hun beweging gedurende het jaar etc. in een stijgende en dalende zigzagkoers worden gepresenteerd. Ik heb meerdere keren gepoogd – ter analyse van de crises – , deze ups and downs te berekenen als onregelmatige curves en ik dacht (ik denk nog steeds, dat het met voldoende geselecteerd materiaal mogelijk is), daaruit de hoofdwetmatigheden van de crisis mathematisch te bepalen. Zoals ik al zei, Moore houdt de zaak voorlopig voor ondoenlijk, en ik heb besloten, for the time being het op te geven.*", vertaald uit MEW, Bd. 33, blz. 82.

⁷³ Zo kan de lezer met meer belangstelling kennis nemen van de volgende drie boeken: Gouverneur, Jacques *Les fondements de l'économie capitaliste*, Contradictions (ook vertaald in het Engels); Husson, Michel *Misère du capital*, Syros ; Duménil, Gérard en Lévy, Dominique *La dynamique du capital*, PUF.

⁷⁴ Lees over dit onderwerp het interessante werk van Dockès P. en Rosier B. *Rythmes économiques*, La découverte.

⁷⁵ De meest recente en bekende verwijzing is ongetwijfeld die naar het werk van Robert J. Gordon: *The Rise and Fall of American Growth. The US Standard of Living since the Civil War*, Princeton University Press, jan. 2016, p. 768.

⁷⁶ Voor dit onderwerp verwijzen we de lezer naar het volgende artikel: "«Des crises permanentes, çà n'existe pas» Marx".

<http://www.leftcommunism.org/spip.php?article187>.

duceren definitief haar tijd heeft gehad. Maar het falen van een economische politiek betekent niet automatisch de opkomst van een nieuwe. Dat hangt af van een combinatie van economische, sociale en politieke factoren. We moeten vaststellen dat deze combinatie van factoren in de actuele situatie⁷⁷ niet aanwezig is. Hoe kan het kapitalisme dan onder deze omstandigheden blijven voortbestaan, en hoe zou het uit deze nieuwe crisis kunnen komen die belooft nog heviger te worden dan de vorige? Wanneer we ons baseren op de vaststelling dat het kapitalisme sinds de jaren 1980 uit elk van de crises kon komen door het verhogen van de uitbuitingsgraad van de arbeiders, dan zijn er drie mogelijkheden voor het kapitalisme:

De eerste mogelijkheid bestaat uit het mobiliseren van alle middelen die klassiek ter beschikking staan van het kapitalisme. De meest recente maatregelen [ter verlaging van de rente; vertaler] van de ECB (Europese Centrale Bank) passen in dit kader. We moeten echter constateren dat deze middelen reeds zeer zwaar zijn ingezet, dat hun doeltreffendheid geleidelijk is afgenomen tot bewezen als vrijwel nihil sinds 2009. Het beschikt dus niet meer over het middel van de rente om de machine weer op gang te brengen, omdat die al op het laagste niveau staat en de rentedalingen sinds 2007 niet het gewenste effect hebben gehad. Wanneer we kijken naar het niveau van de schulden van alle betrokkenen, dan lijkt een stimuleringsbeleid door het opvoeren van de schuld onwaarschijnlijk, of bij voorbaat tot mislukken gedoemd, etc. Weinig speelruimte aan die kant dus.

De tweede mogelijkheid zou zijn om, door een verwoestende oorlog of crisis, tot een enorme waardevermindering van het kapitaal (zowel het fictieve als het productieve kapitaal) en van de arbeid te komen en zo de voorwaarden te herstellen voor een nieuwe cyclus van accumulatie. Tot dusver werd deze mogelijkheid uitgesloten om twee redenen.

De eerste reden is dat dit onvermijdelijk aan gehele fracties van kapitaal schade zou berokkenen. Tot nu toe is het beleid geweest om productief en financieel kapitaal te beschermen tegen faillissement of massale waardevermindering. Dit werd op twee manieren gedaan. Enerzijds door de redding van financiële instellingen en failliete ondernemingen⁷⁸ via een overdracht van hun particuliere schulden naar de overheidsschuld, en door bezuinigingsmaatregelen met een aderlating meerwaarde vrij te maken; anderzijds door de massale liquiditeitsinjecties.

De tweede reden om dit niet te doen is dat een dergelijke devaluatie op grote schaal bij honderden miljoenen arbeiders een niet verwaarloosbaar sociaal en politiek risico inhoudt. Sterker nog, ondanks een onder druk van de werkloosheid afgestompte strijdbaarheid, beschikken de arbeiders nog steeds over een potentiële weerstandskracht, vooral omdat ze niet een grote nederlaag hebben ervaren in de strijd tegen de afbraak van hun leefomstandigheden. Met andere woorden, een dergelijk beleid van massale aanvallen op de lonen zou risico's met zich meebrengen die tot nu toe nog steeds worden ingeschat als te hoog.

⁷⁷ In dit verband, verwijzen we naar ons werk: *Dynamiques, contradictions et crises du capitalisme*. <http://diffusion.smolny.fr/Contradictions.html>.

⁷⁸ Zoals dit bijvoorbeeld het geval was voor *General Motors* in de Verenigde Staten.

De derde, en de meest waarschijnlijke mogelijkheid, zal zijn om de winstvoet te herstellen, die sinds 2013 in een cyclische beweging daalt, terwijl het productieve kapitaal en de financiële sector beschermd wordt tegen elke massale waardedaling van hun activa. Dit beleid zal worden gedragen door de staat, die vervolgens de bevolking laat betalen via een nieuwe stijging van de uitbuitingsgraad van de arbeiders. Dit beleid, dat sociaal en politiek als minder riskant wordt beschouwd, heeft echter geen kans van slagen zoals reeds blijkt uit de vrijwel stagnerende groei sinds 2009.

Niets in de huidige situatie wijst dan ook op een uitkomst voor de contradicties van het kapitalisme. Uiteindelijk drijft het kapitalisme ons in het nauw. Maar terwijl de crisis niet automatisch leidt tot het ter discussie stellen van het systeem, zal het omverwerpen ervan niet gebeuren zonder crisis. De enige echte hoop is dat door de toegenomen bezuinigingen de arbeiders beginnen om de overheersende logica van het kapitalisme en de macht van de bourgeoisie ter discussie te stellen, en zo de eerste stappen zullen zetten om dit systeem dat ons naar de ondergang leidt, te laten verdwijnen.

Vertaling: F.K. 7-4-2016

Bibliografie

Titels zoals in de oorspronkelijke Franstalige uitgave, zie voor vertalingen bronvermeldingen in de noten

- Bichler & Nitzan, *Can Capitalists Afford Recovery?*
- Dockès P. et Rosier B., *Rythmes économiques*, La découverte.
- Duménil G. et Lévy D., *La dynamique du capital*, PUF.
- Engels F., *Anti-Dühring*, Ed. Sociales.
- Gaulard M., *La crise du capitalisme chinois*, Contretemps:
<http://www.contretemps.eu/interventions/crise-capitalisme-chinois>
- Gordon Robert J., *The Rise and Fall of American Growth. The US Standard of Living since the Civil War*, Princetown University Press, 2016.
- Gouverneur J., *Les fondements de l'économie capitaliste*, Contradictions.
- Husson M., *La théorie des ondes longues et la crise du capitalisme contemporain*:
<http://hussonet.free.fr/mmh14w.pdf>
- Husson M., *Le capitalisme en 10 leçons*.
- Husson M., *Les coordonnées de la crise qui vient*:
<http://hussonet.free.fr/crisequiv.pdf>
- Husson M., *Misère du capital*, Syros.
- Lénine V., *De la caractéristique du romantisme économique*.
- Luxemburg R., *Réforme ou révolution*, Maspéro.
- Luxemburg R., *L'Accumulation du capital et Anti-critiques*, Maspéro.
- Marx K., *Le Capital, Grundrisse, Théories sur la plus-value*, Ed. Sociales et La Pléiade.
- Marx K., *Lettres sur le Capital*, Ed. Sociales.
- Mattick P., *Marx et Keynes*, Gallimard.
- Mattick P., *Crises et théories des crises*, Champ Libre:
<https://bataillesocialiste.files.wordpress.com/2008/12/mattick-crisis-et-theorie-des-crisis-1974.pdf>
- Roelandts M., *Dynamiques, contradictions et crises du capitalisme*, Contradictions.

Websites

- Capitalisme et Crises économiques:
<http://www.capitalism-and-crisis.info/>
- Controverses:
www.leftcommunism.org
- Duménil & Lévy:
<http://www.jourdan.ens.fr/levy/>
- Hussonet:
<http://hussonet.free.fr/>
- Perspective Internationaliste:
internationalist-perspective.org
- Robin Goodfellow:
<http://www.robingoodfellow.info/>